

**Biblioteka
LingVariów**

Tom 23

Słowiańska frazeologia gwarowa

**pod redakcją
Macieja Raka i Kazimierza Sikory**

**Uniwersytet Jagielloński
Wydział Polonistyki**

SŁOWIAŃSKA FRAZEOLOGIA GWAROWA

Biblioteka „LingVariów”

T. 23

Redaktor naukowy serii

Mirosław Skarżyński

SŁOWIAŃSKA FRAZEOLOGIA GWAROWA

pod redakcją

Macieja Raka i Kazimierza Sikory

Z prac Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego

Biblioteka „LingVariów” T. 23

SŁOWIAŃSKA FRAZEOLOGIA GWAROWA

pod redakcją
Macieja Raka i Kazimierza Sikory

**Księgarnia Akademicka
Kraków 2016**

Recenzenci

prof. dr hab. Wiesław Boryś
prof. dr hab. Adam Fałowski
prof. dr hab. Stanisław Koziara
dr hab. Alicja Nowakowska, prof. UW.

Redakcja

Justyna Wójcik

Korekta

Karolina Bogacz i Magdalena Romanowska

Skład i łamanie

Małgorzata Manterys-Rachwał

Okładka

Paweł Sepielak

Publikacja dotowana przez Wydział Polonistyki UJ

ISBN 978-83-7638-738-3 (wersja papierowa)

ISBN 978-83-7638-739-0 (e-book)

<https://doi.org/10.12797/9788376387390>

© Wydział Polonistyki UJ oraz autorzy

KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87
e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:
www.akademicka.pl

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
-------------	---

ZAGADNIENIA OGÓLNE

ANNA TYRPA, Co wiemy o frazeologii gwarowej w 2015 roku?	13
MACIEJ RAK, Czego nadal nie wiemy o frazeologii gwarowej?	31
KAZIMIERZ SIKORA, „Komu Pan Bóg rozum odbiera?” – czyli kilka uwag na temat pragmatyki przysłów	43
ОЛЕНА ВІТАЛІЇВНА ДЕХТЯРЬОВА, Щодо визначення поняття діалектна фразеологічна одиниця (на матеріалі художніх творів західноукраїнських письменників) ...	53

FRAZEOGRAFIA GWAROWA

FABIAN KAULFÜRST, Dolnoserbbska frazeologija. Aktualna żelabność mjazy rewitalizaciju rěcy a historiskeju frazeologiju	65
LIDIA PRZYMUSZAŁA, O problemach leksykograficznego opisu frazeologii w słownikach gwarowych (na przykładzie <i>Słownika gwar śląskich</i>)	75

FRAZEOLOGIA ŹRÓDŁEM WIEDZY O CZŁOWIEKU

MACIEJ RAK, Wartościowanie w animalistycznej frazematyce gwar polskiego Podtatrza.....	89
KATARZYNA KONCZEWSKA, Frazeologizmy i paremie białoruskich gwar grodzieńskich jako źródło rekonstrukcji obrazu świata mieszkańców wielonarodowościowego regionu.....	109
MAGDALENA DUDA, Ciało człowieka we frazeologii okolic Tarnowa	125
НАТАЛІЯ ХІБЕБА, Бойківські весільні фразеологізми: етнокультурне прочитання	137

SACRUM I PROFANUM

Галина Тимошик, Паремії зі святописемними антропонімами в лексикографічному збірнику <i>Галицько-руські народні приповідки</i> Івана Франка	157
EMIL POPŁAWSKI, Święty Mikołaj w polskiej gwarowej przestrzeni paremiologicznej. Glosa do kulturowego wizerunku biskupa Miry	183

RENATA DŹWIGOŁ , <i>Ś ciebie mo diobol pociechę</i> . O charakterze człowieka na podstawie frazeologizmów i paremii z pola leksykalno-semantycznego <DIABEŁ>	195
ІРИНА ЧИБОР , Етнокодуння міфологічних уявлень про чорта в українській діалектній фразеології	209
ЗОРЯНА ВАСИЛЬКО , Інтерпретація паремій із мікрообразом-символом <i>сонце</i> в лексикографічному збірнику <i>Галицько-руські народні приповідки</i> Івана Франка	219
МОНІКА ВУЛАВА , Paralusz i inne „odmiany złośliwych diablów”, czyli o związkach między chorobą a diabłem we frazeologii gwarowej.....	229

BIEDA

ЕВА МЛЫНАРЧЫК , Językowy obraz pożywienia ludności wiejskiej w sytuacjach niedostatku materialnego (na przykładzie wybranych frazemów).....	253
ІЛОНА ГУМОВСКА , Językowy obraz biedy w związkach frazeologicznych i paremiach o charakterze gwarowym	267

MACIEJ RAK
UNIwersytet Jagielloński, Kraków

CZEGO NADAL NIE WIEMY O FRAZEOLOGII GWAROWEJ?

Szczegółowy przegląd polskich dokonań w zakresie frazeologii gwarowej znajdziemy w artykułach Anny Tyrpy – *Co wiemy o frazeologii gwarowej* (Krawczyk 1985) i *Co wiemy o frazeologii gwarowej w 2015 roku?* (Tyrpa 2016), oraz Lidii Przymuszały – *Stan badań nad polską frazeologią gwarową* (2011). Jak się okazuje, nasz stan wiedzy o tym dziale leksyki gwarowej wciąż jest daleki od ideału. Zasadne jest więc pytanie, które jednocześnie jest tytułem artykułu – *Czego nadal nie wiemy o frazeologii¹ gwarowej?* Niniejsze opracowanie może być traktowane jako dopełnienie tekstu A. Tyrpy opublikowanego w niniejszym tomie.

Braki w zakresie badań nad frazematyką gwarową w Polsce można podzielić na 7 głównych działów.

1. Słownik frazematyczny gwar polskich

Gwarowe leksemy jednowyrazowe zostały zgromadzone w *Słowniku gwar polskich* Jana Karłowicza (SKarł), a także w kartotece oraz opublikowanych zeszytach *Słownika gwar polskich* PAN (SGP). Poza tym mamy kilkadziesiąt naukowych słowników poszczególnych dialektów i gwar oraz jeszcze większą liczbę słowników i słowniczków amatorskich, opublikowanych w małym nakładzie albo tylko w Internecie (por. Karaś 2011).

¹ Na wstępie należy dodać, że będzie tu jednak mowa o frazematyce w rozumieniu takim, jakie zaproponował dla tego terminu Wojciech Chlebda (1991, 2010). Uogólniając, na frazematykę składają się jednostki społecznie utrwalone i odtwarzane z pamięci. W tej grupie mieszczą się m.in. przysłowia i tradycyjnie pojmowane frazeologizmy (czyli wielowyrazowe jednostki odtwarzane z pamięci, które cechują się pewną nieregularnością semantyczną lub formalną, por. Lewicki, Pajdzińska 2010: 315).

Na tym tle badania w zakresie frazeologii gwarowej nadal wyglądają bardzo skromnie. Dysponujemy zaledwie dwoma gwarowymi słownikami frazeologicznymi. *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich* mojego autorstwa (SFGD), jak sam tytuł wskazuje, dotyczy frazeologii gwarowej jednej wsi północnomalopolskiej. Z kolei w *Słowniku frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich* L. Przymuszały (SFŚl) znajdziemy jednostki z dialektu śląskiego. Jak łatwo zauważyć, brakuje słowników z Mazowsza, Wielkopolski i Kaszub oraz obejmujących dialekty kresowe.

Jako pewna rekompensata mogą w tym zakresie posłużyć gwarowe słowniki wyrazowe, w których jest umieszczany materiał frazematyczny². W amatorskich słownikach frazematyka pojawia się jednak przypadkowo, gdyż tego typu opracowania zwykle nie rejestrują jednostek dłuższych niż pojedyncze wyrazy. Czasem związki frazeologiczne pojawiają się w cytatach użycia do innych haseł. Pozyskanie tego typu jednostek do badań frazematycznych nierzadko jest więc dziełem przypadku. Na przykład porównanie *taki jakby {komusi} z oka {kogosi} wyjon* zostało umieszczone w cytacie użycia po hasło *podać sie* ‘być podobnym do kogo’ w *Słowniku gwary podhalskiej* Bronisława Dembowskiego (1894: 394).

W naukowych słownikach gwarowych frazematyka jest rejestrowana regularniej, ale bez przysłów (za tą decyzją stoi rozgraniczenie frazeologizmu jako jednostki języka i przysłowia jako jednostki tekstu) i w różny sposób, jeśli idzie o praktykę leksykograficzną. I tak, w SKarł frazemy najczęściej pojawiają się w artykule słownikowym wyrazu, który jest najważniejszym elementem danej jednostki frazematycznej (w praktyce jest to zazwyczaj rzeczownik bądź czasownik, rzadziej przymiotnik). Z kolei w SGP frazematyka została umieszczona na końcu hasła wyrazowego w osobnym dziale zatytułowanym *Frazeologia*. Według zasad redakcyjnych SGP jednostka frazematyczna ma być przedstawiona w słowniku tylko raz. Powoduje to pewne trudności w odszukaniu frazemów. Jeszcze inny sposób prezentacji leksemów wielowyrazowych został zastosowany przez Józefa Kąsia w *Słowniku gwary orawskiej* (KąśSGO). Tu frazemy są oddzielnymi hasłami, umieszczonymi w porządku alfabetycznym pod pierwszą literą pierwszego członu frazematycznego.

Przysłowia – jak pisałem wyżej – w naukowych słownikach z zasady nie są rejestrowane, jednak można je tam odszukać. Na przykład w SGP pod hasłem *Chłop* znajdujemy jednostkę (pseudofrazeologizm) *chłop chodzi w sukni*, która jest częścią przysłowia, por. cytat – *Chłop chodzi w sukni, a baba w galotach*. W dziale *Frazeologia* SGP, mimo deklaracji umieszczonych w zasadach redakcyjnych, pojawiają się też przysłowia i powiedzenia, por. hasło *Baba: Gdzie djabuł nie może*,

² Warto dodać, że Jerzy Treder w artykule *O wiarygodności gwarowych materiałów frazeologicznych w ogólnych ich zbiorach* (1985) przestrzegał przed wykorzystywaniem słowników wyrazowych do badania frazematyki.

tam babe pośle; Ni miała baba kłopotu, kupiła se prosie; Baba z wozu, kuniam lzyj. Z kolei w KąśSGO (s. 13) pod hasłem *Baba* znajdziemy cytat zawierający obudowane narracją przysłowie: *Gádajo, ze baba dzierzy trzy wyngły, a chłop jacy jedyn w dóma.*

Inaczej jest z przysłowiami w słownikach amatorskich. Albo są zupełnie pominięte, albo też autorzy tworzą osobny dział dla tego typu jednostek (por. np. *Mały słownik gwary góralskiej* Władysława Bułki (2009) i *Słownik gwary górali żywieckich* Józefa Karola Nowaka (2012)).

Skoro gwarowe słowniki wyrazowe nie notują frazematyki w sposób zadowalający, pozostaje pytanie – w jaki sposób można poznać jej zasób? Bardzo dobre wyniki przynosi aktywizacja autochtonów, którzy najlepiej znają gwarę swoich miejscowości. W praktyce nie chodzi tu o przypadkowe osoby bez przygotowania językoznawczego, lecz studentów, którzy przygotowują prace licencjackie i magisterskie. Realizacja tematów z zakresu frazematyki gwarowej przynosi w ich przypadku bardzo dobre wyniki, zwłaszcza jeśli ocenimy je w kontekście gromadzenia materiału.

Problem, jaki się tu jednak pojawia, to brak seminariów dyplomowych dotyczących takiej tematyki i małe nią zainteresowanie ze strony nauczycieli akademickich. W środowisku dialektologów frazematyka uchodzi za dział trudny do realizacji w postaci pracy przygotowywanej przez studenta, dlatego wykładowcy nierzadko rezygnują z opieki nad tego typu rozprawami albo nie proponują młodym badaczom tematów frazematycznych. O korzyściach, jakie dla poznania frazematyki przynoszą prace dyplomowe, nie trzeba przekonywać. Studenci-autochtoni są w stanie zgromadzić kilkaset jednostek, przy czym duża część z nich jest notowana nierzadko po raz pierwszy. Jako praca magisterska powstał przywołany już *Słownik frazeologiczny gwary Dębna* (SFGD).

Kolejnym sposobem na poznanie frazematyki gwarowej są słowniki konkretnych dialektów lub gwar przygotowane przez specjalistów (np. SFŚI). Można oczywiście podać kontrargument – słowniki wyrazowe (zwłaszcza nowsze) uwzględniają frazematykę, czyli realizują ten cel. W takich opracowaniach frazematyka jest jednak rozsiana między hasłami wyrazowymi i siłą rzeczy nie stanowi zbioru kompletnego, zawsze będzie też traktowana jako dział drugiej kategorii.

Z perspektywy frazeograficznej w gwarowych słownikach frazematycznych poszczególnych gwar lub dialektów istotne jest zastosowanie jednego (najlepszego) wzorca opisu. Od razu pojawia się pytanie – czy rzeczywiście jest to potrzebne? Przecież słowniki ujmujące leksykę jednowyrazową powstają bez wzorca (nie mamy ogólnopolskiej instrukcji mówiącej o tym, jak przygotować słownik gwarowy), choć wiadomo, że w praktyce autorzy wzorują się na SKał, SGP lub KąśSGO³. Ewentualne odstępstwa nie utrudniają znacznie lektury takich

³ Halina Karaś w monografii *Polska leksykografia gwarowa* (2011) wydzieliła następujące okresy: 1) Początki leksykografii gwarowej w XIX wieku (do końca lat 70.); 2) *Epoka*

opracowań. Inaczej jest z frazeografią – frazemy można opisywać pod członem konstytutywnym (słownik L. Przymuszały) lub pod pierwszym składnikiem autosemantycznym (słownik M. Raka). Różnica jest znaczna, ale sprawny system odsyłaczy nieco ją niweluje.

Pełny opis zasobu frazematyki gwar polskich może się dokonać jednak dopiero w słowniku, który wzorem SKaP i SGP obejmowałby cały polski obszar etniczny wraz z gwarami kresowymi. Postulaty dotyczące realizacji tego celu pojawiają się od ponad trzydziestu lat (por. np. Krawczyk 1982; Treder 1991; Czesak 1998; Rak 2006; Przymuszała 2014). Ścierają się w tym względzie dwa modele: 1) wychodzący od porządku onomazjologicznego (Tyrpa, Rak 2010) i 2) tradycyjny – uwzględniający układ alfabetyczny (semazjologiczny) (Przymuszała 2014). Mimo pewnych mankamentów pierwsze ujęcie jest lepsze, zwłaszcza jeśli przyszłoby opisać frazematykę wszystkich gwar. Przydatność onomazjologii została pozytywnie przetestowana w artykule, którego jestem współautorem (Tyrpa, Rak 2010). Wspólnie z A. Tyrpą zaproponowaliśmy również wstępne zasady redakcyjne słownika frazematycznego gwar polskich (Tyrpa, Rak 2015; Търпа, Рак в друк). Odpowiedzieliśmy w nich na kilka pytań:

a) Jaki będzie zakres geograficzny słownika? Słownik powinien uwzględnić dialekty: małopolski, śląski, wielkopolski, mazowieckie oraz północno- i południowokresowy. Jak widać, w tym zestawie brakuje Kaszub, co jest konsekwencją postanowień z 2005 r. (*Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym*, Dz. U. z 2005 r., nr 17, poz. 141), zgodnie z którymi kaszubszczyzna jest językiem regionalnym, a nie dialektem. Redakcja SGP w związku z tym postanowiła, by od 2005 r. nie opracowywać materiału kaszubskiego. Kwestią problematyczną są też dialekty kresowe, w których przypadku trudnością jest dotarcie do materiału badawczego.

b) Skąd ma pochodzić materiał frazematyczny? Będzie ekscerpowany z opublikowanych dotychczas gwarowych słowników frazeologicznych i wyrazowych, a także z kartotek do tych opracowań (np. kartoteka SGP i *Słownika gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*). Innym ważnym źródłem będą zbiory przysłów i powiedzeń opublikowane przez folklorystów i etnografów, a także prace dyplomowe dotyczące frazematyki oraz wszelkiego rodzaju publikacje dotyczące tego tematu. Ponieważ słownik będzie miał formę elektroniczną, dostępną za darmo wszystkim użytkownikom Internetu, można liczyć na aktywizację autochtonów i zachęcenie ich do nadsyłania kolejnych frazemów lub wariantów jednostek już zanotowanych.

Malinowskiego. Intensyfikacja badań w zakresie słownictwa gwarowego na przełomie XIX i XX wieku (lata 1880–1900); 3) *Słownik gwar polskich* Jana Karłowicza jako słownik przełomu; 4) *W cieniu Nitscha* – polska leksykografia gwarowa XX wieku; 5) Współczesna leksykografia gwarowa i jej zróżnicowanie. Nowy model słownika gwarowego Józefa Kąsia.

c) Jaka będzie forma słownika? Nie tylko swoista moda na e-słowniki przekonuje, że wariant elektroniczny słownika jest najlepszy. Na jego korzyść przemawia specyfika materiału frazematycznego, który cechuje się ogromną wariantywnością. Jeśli nałożyć się na to zróżnicowanie leksyki w poszczególnych dialektach, to wówczas okaże się, że tylko znaczenie jest wspólnym mianownikiem dla gwarowych frazemów. Najlepiej je zestawić w ujęciu onomazjologicznym, a do tego szczególnie nadaje się wersja elektroniczna, która pozwala też swobodnie operować korpusem tysięcy jednostek. Z pewnością zasób frazematyczny należy mierzyć w tysiącach, skoro w słowniku gwary Dębna znalazło się ponad 600 dyferencyjnych frazemów.

Ponieważ – podobnie jak w przypadku leksyki jednowyrazowej – nie ma pewności, czy zasób jest kompletny (takiej pewności nigdy nie można mieć, zważywszy na słownictwo bierne i familiarne, recesywne oraz innowacje), najlepszą formą jest słownik elektroniczny. Nie jest on ograniczony liczbą kartek lub – jeśli odnieść to do warunków elektronicznych – rekordów, dlatego można go poszerzać, dodawać do niego nowe jednostki i modyfikować treść.

d) Jak będzie wyglądało hasło słownikowe? Na to pytanie odpowiedź po części znajduje się w poprzednim punkcie. W związku z wariantywnością frazematyki gwarowej i jej zróżnicowaniem geograficznym hasłem powinno być znaczenie ujęte w postaci najprostszej definicji, np. kontekstowej. Niuanse semantyczne będą oddawane znacznikami w strukturze hasła, przyjmującymi postać kwalifikatorów typu: *ironicznie (z ironią)*, *dawne* itp.

Powyższe uwagi można odnieść do słownika frazematycznego obejmującego dowolny obszar – jedną wieś, gwarę, dialekt lub wszystkie dialekty razem.

2. Motywacja polskiej frazematyki gwarowej

Ponieważ frazemy są doskonalszym archiwum języka niż leksyka jednowyrazowa (dokładniej przekazują informacje na temat dawnych realiów i sposobu myślenia), słownik motywacyjny tego typu leksemów gwarowych jest potrzebną inicjatywą. Polszczyzna ogólna również nie ma takiego opracowania, jednak *Mądrej głowie dość dwie słowie. Pięć centurij przysłów polskich i diabelski tuzin z hakiem* Juliana Krzyżanowskiego (1994) po części rekompensuje te braki. Zostały tu bowiem omówione 522 hasła główne, a w ich obrębie także warianty frazematyczne, co daje – jak czytamy we wstępie *Od autora* (s. 23) – dość dużą grupę ponad 1000 jednostek. Są w tym zbiorze także frazemy używane w gwarach.

Motywacja *stricte* gwarowego materiału rzadko była przedmiotem prac naukowych, zwykle były to tylko artykuły (np. Rak 2007a, 2008). Co prawda, monografie dotyczące frazeologii somatycznej (Krawczyk-Tyrpa 1987; Tyrpa 2005),

animalistycznej (Rak 2007b) i zawierającej biblijne nazwy osobowe (Popławski 2014) poruszają zagadnienie motywacji, jednak nie jest to ich główny temat.

Motywacja frazemów powinna wejść do postulowanego słownika frazematycznego gwar polskich. Jak przekonuje lektura *Mądrej głowie dość dwie słowie...* (Krzyżanowski 1994), opis poszczególnych jednostek pod kątem ich pochodzenia będzie wymagał licznych odniesień, w przypadku frazematyki gwarowej zwłaszcza do kultury ludowej. Niewątpliwie otworzy to perspektywę etnolingwistyczną, ale będzie też wymagało zestawień bibliograficznych. W związku z tym w hasle słownikowym pojawiają się informacje encyklopedyczne.

Aby uzmysłowić czytelnikowi złożoność problemów motywacyjnych, przedstawę kilka przykładów:

- 1) *sprosty jak somar*;
- 2) *Zimno ci? – To wejdź w gówna*;
- 3) *Nie mieszaj się z plewami, bo cię świnię zjedzą*;
- 4) *wieje jakby się ktoś (diabeł) powiesił*;
- 5) *{ktoś} patrzy się {na coś} jak żółw w jajo*.

Pierwszy frazem, notowany w gwarze orawskiej, w całości został przyjęty z języka słowackiego. W drugiej jednostce (pochodzącej z gwary świętokrzyskiej) mamy do czynienia z odniesieniem do zwyczajów pasterskich – pasterze krów ogrzewali swoje stopy (wychodząc na pastwisko, nie zakładano obuwia), wkładając je w świeże odchody krowie. Kolejny przykład jest tłumaczeniem łacińskiego przysłowia *Hunc catulus comedet, qui se cum furfure miscet* (por. Rak 2007a: 106–110). Motywację ogólnogwarowego (i notowanego w polszczyźnie ogólnej oraz w innych językach słowiańskich, np. w języku słowackim) porównania *wieje jakby się ktoś (diabeł) powiesił* należy objaśnić przez odniesienie do słowiańskich wierzeń, według których wietrzna pogoda jest powodowana powieszeniem się człowieka lub diabła. Z kolei jednostka *{ktoś} patrzy się {na coś} jak żółw w jajo* (gwara świętokrzyska) odnosi się do antycznych wierzeń dotyczących zwierząt. W starożytnej Grecji uważano, że samice strusia i żółwia ogrzewają złożone przez siebie jaja swoim wzrokiem (por. Rak 2008: 259–260).

Motywacja zasobu frazematyki gwarowej – jak widać – jest skomplikowana. Mamy tu zapożyczenia, jednostki odnoszące się do wierzeń słowiańskich bądź nawet antycznych przekonań, a także przykłady odwołujące się do zwyczajów i praktyk ludowych.

3. Geografia frazemów

Przy obecnym stanie wiedzy trudno orzekać o geografii frazemów gwarowych. Określanie konkretnej jednostki jako typowej dla danej gwary lub dialektu jest najczęściej obciążone ryzykiem nadinterpretacji⁴. Jak przekonują badania nad folklorem słownym i leksyką jednowyrazową, teksty i jednostki notowane w polskich gwarach czasem są używane także w innych (nierzadko odległych) częściach Słowiańszczyzny.

Zagadnienie geografii frazemów mógłby rozstrzygnąć wspomniany słownik frazematyczny gwar polskich. Poszczególne jednostki będą w nim opatrzone informacją o miejscu zanotowania, czyli tym samym o zasięgu geograficznym. Dzięki temu unikniemy pochopnych wniosków, które pojawiały się we wcześniejszych publikacjach. Na przykład w artykule Jerzego Tredera o podobieństwie frazeologicznym gwar kaszubskich i Śląska Cieszyńskiego (Treder 1982) znajdujemy potwierdzenie prawa archaizmu peryferycznego. Jak się okazuje, wnioski z tej pracy można podważyć, jeśli uwzględni się zbiory frazematyczne z innych regionów.

Kolejny przykład formułowania pochopnych sądów na podstawie fragmentarycznych badań znajdziemy w artykule Huberta Górnowicza (1974), który podaje, że do przysłów i frazeologizmów charakterystycznych dla gwary malborskiej należą m.in.: *kieby świnia miała rogi*, *toby bodła* oraz *{ktoś} ma dwie lewe ręce*. Jednostki te mają jednak znacznie szerszy zasięg i są notowane nawet w słownikach ogólnych języka polskiego (przysłowie znajdziemy w SJPD (hasło *róg*), a zwrot w SWJP). Podobnie sprawa przedstawia się z porównaniem *{coś} idzie jak krew z nosa*, które zostało uwzględnione przez SWJP, zaś według Mieczysława Buczyńskiego i Feliksa Czyżewskiego (1985) należy do jednostek typowych dla gwary wsi Huszcza na Podlasiu.

4. Regionalizmy frazematyczne

Regionalizmy i mikroregionalizmy frazematyczne rzadko są przedmiotem rozważań językoznawczych, o czym dokładniej pisałem w artykule *Regionalizmy frazeologiczne – nowe ujęcie zagadnienia* (Rak 2009). Po usunięciu pierwszorzędnych cech gwarowych, tj. mazurzenia, pochylenia samogłosek oraz specyficznej realizacji samogłosek nosowych, a także po zastąpieniu leksemów typowych dla gwary ich ogólnopolskimi odpowiednikami, frazemy gwarowe z powodzeniem udają frazemy ogólne, na pierwszy rzut oka niczym się od nich nie różniąc. Jako jednostki

⁴ Wyjątkiem są mikroregionalizmy frazematyczne.

o ukrytym pochodzeniu gwarowym stają się częścią języka ludzi wykształconych i funkcjonują jako regionalizmy.

W przywołanym artykule umieściłem kilkanaście tego typu przykładów, por. z regionu świętokrzyskiego: *duży jak wasąg*; *czarny jak czeluście*; *{ktoś} chce tylek szkłem wytrzeć*⁵. Wymienionych jednostek nie notują słowniki frazeologii współczesnego języka polskiego (np. SFWP). Zebranie regionalizmów frazematycznych z poszczególnych części Polski to – jak widać – niestety, nadal niezrealizowany postulat. Warto uściślić, że do zasobu regionalizmów należą nie tylko jednostki przejęte z gwar, ale także kontynuowane z dawnej polszczyzny bądź zapożyczone z języków obcych. Do drugiej grupy należą przede wszystkim frazemy z terenów przygranicznych lub – jak w przypadku przedwojennego Lwowa – wieloetnicznych i wielojęzycznych, np.: *{ktoś} daje hand* ‘ktoś daje słowo’ (Kurzowa 2006: 219) z niemieckim komponentem *Hand* ‘ręka’ oraz *Hojch mit di pientys* ‘wysoko się ceni’ (Kurzowa 2006: 428) przejęte w całości z jidysz.

5. Monografie tematyczne

Dysponujemy trzema monografiami dotyczącymi frazematyki gwarowej (Krawczyk-Tyrpa 1987; Rak 2007b; Popławski 2014). Poza frazematyką somatyczną, animalistyczną i zawierającą biblijne nazwy osobowe jest jeszcze co najmniej kilka zaniedbanych tematów, na co wskazuje układ *Słownika stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL). Celem tego opracowania jest rekonstrukcja tradycyjnego obrazu świata i człowieka, czyli pewnej całości. Taki sam cel mógłby przyświecać pracom dotyczącym frazematyki gwarowej.

Jak się okazuje, w monografiach skupionych na frazematyce polszczyzny ogólnej również pojawiają się odniesienia do materiału gwarowego. Na tej podstawie moglibyśmy stwierdzić, że tematy roślin (Nowakowska 2005) i rzemiosła (Młynarczyk 2013) zostały już omówione. Taka opinia byłaby jednak dużym uproszczeniem, gdyż frazemy gwarowe w tych monografiach pojawiły się przede wszystkim na zasadzie dopowiedzenia, a nie całościowego opracowania.

⁵ Ten frazeologizm w wariantcie z komponentem *dupa* jest znany też w innych częściach Polski.

6. Frazematyka w literaturze ludowej

Nurt literatury ludowej nie tylko wykorzystuje odwołania do realiów wiejskich, ale też sięga po gwary ludowe na zasadzie stylizacji. Wykorzystuje w tym celu zarówno leksemy jednowyrazowe, jak i frazemy. Tego typu teksty mogą być więc źródłem do badań nad frazematyką gwarową, co pokazała m.in. A. Krawczyk (1975). W szczególności może to być pomocne w przypadku gwar, które zanikły bądź zanikają, jak np. niektóre gwary kresowe. Wobec braku zapisów oraz innych poświadczeń ich funkcjonowania literatura może służyć jako jedyne świadectwo frazematyki. Tego typu analizę znajdziemy w artykule Katarzyny Czarneckiej (2014), która z powieści Andrzeja Mularczyka *Każdy żyje jak umie* wynotowała 18 dyferencyjnych frazemów kresowych (s. 207).

7. Frazematyka w kontekście badań kultury oralnej

W zagadnieniu oralności, które zyskało popularność dzięki książce Waltera J. Onga (1992), niebagatelną rolę odgrywają frazemy, właściwie na równi z tekstami folkloru. W przypadku polskiej kultury ludowej badanie wyznaczników jej oralności powinno się opierać w dużej mierze na badaniu przysłów i frazeologizmów. Zwykle materiał frazematyczny jest jednak wykorzystywany do badań innego typu (zwłaszcza nad językowym obrazem świata i stereotypem językowym). Warto więc zwrócić uwagę także na możliwość wykorzystania frazemów podczas badania polskiej kultury ludowej jako świadectwa kultury oralnej.

Sformułowane w postaci siedmiu punktów postulaty dotyczące opracowywania frazematyki gwarowej być może wskażą nowe kierunki badań w tym zakresie. Na pewno jednak potwierdzą to, że frazematyka gwarowa w dalszym ciągu nie jest tematem wyczerpanym, choć systematycznie jest rozwijana od lat 80. XX w.

Literatura

- BUCZYŃSKI M., CZYŻEWSKI F., 1985, *Związki frazeologiczne w gwarze wsi Huszcza w województwie białkopodlaskim (Frazeologizmy z łącznikiem jak w stosunku do języka ogólnopolskiego)*, „Z Problemów Frazeologii Polskiej i Słowiańskiej” III, s. 139–146.
- BULKA W., 2009, *Mały słownik gwary góralskiej z Rycerki Górnej*, Bielsko-Biała.
- CHLEBDA W., 1991, *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, „Studia i Monografie – Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich w Opolu”, nr 180, Opole.
- CHLEBDA W., 2010, *Frazematyka*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, wyd. III, Lublin, s. 335–342.
- CZARNECKA K., 2014, *Tekst literacki jako źródło informacji o nieistniejącej już gwarze kresowej (Andrzej Mularczyk, Każdy żyje jak umie)*, [w:] M. Rak, K. Sikora (red.), *Badania dialektologiczne. Stan, perspektywy, metodologia. Materiały konferencji naukowej „Gwara i tekst”, Kraków, 27–28 września 2013 r.*, „Biblioteka LingVariów”, t. 17, Kraków, s. 201–210.
- CZESAK A., 1998, *Frazeologia gwarowa – problemy i postulaty*, [w:] S. Gala (red.), *Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii*, „Prace Wydziału I Językoznawstwa, Nauki o Literaturze i Filozofii”, nr 99, Łódź, s. 285–293.
- DEMBOWSKI B., 1894, *Słownik gwary podhalskiej*, „Sprawozdania Komisji Językowej AU w Krakowie” V, s. 339–444.
- KARAŚ H., 2011, *Polska leksykografia gwarowa*, Warszawa.
- KĄSGO: J. Kąś, *Słownik gwary orawskiej*, Kraków 2003 (wyd. II, dwutomowe – Kraków 2011).
- KRAWCZYK A., 1975, *Frazeologia w powieści Tadeusza Nowaka „Diabły”*, „Poradnik Językowy” z. 1, s. 14–24.
- KRAWCZYK A., 1980, *Zapędzić kogo w kozi róg*, „Македонски Јазик” XXXI, s. 197–204.
- KRAWCZYK A., 1982, *Frazeologia w „Słowniku gwar polskich”*, „Biuletyn Sławistyczny” VII, s. 33–37.
- KRAWCZYK A., 1984, *Z frazeologii europejskiej: ins Bockshorn jagen i согнутъ б бараний рог*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” XXII, s. 111–119.
- KRAWCZYK A., 1985, *Co wiemy o frazeologii gwarowej*, „Z Problemów Frazeologii Polskiej i Słowiańskiej” III, s. 129–137.
- KRAWCZYK-TYRPA A., 1987, *Frazeologia somatyczna w gwarach polskich. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała*, Wrocław.
- KRZYŻANOWSKI J., 1994, *Mądrej głowie dość dwie słowie. Pięć centurij przysłów polskich i diabelski tuzin z hakiem*, wyd. IV, t. I–II, Warszawa.
- KURZOWA Z., 2006, *Prace językoznawcze*, t. I: *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, Kraków.
- LEWICKI A.M., PAJDIŃSKA A., 2010, *Frazeologia*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, wyd. III, Lublin, s. 315–333.
- MŁYNARCZYK E., 2013, *Nie święci garnki lepią. Obraz rzemiosła utrwalony w polskiej frazeologii*, „Prace Monograficzne Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie”, nr 662, Kraków.

- NOWAK J.K., 2012, *Słownik gwary górali żywieckich. Objaśnienia, przykłady, słownik alfabetyczny i tematyczny*, wyd. II uzup. i popr., Żywiec.
- NOWAKOWSKA A., 2005, *Świat roślin w polskiej frazeologii*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 2755, Wrocław.
- ONG W.J., 1992, *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii*, Lublin.
- POPLAWSKI E., 2014, *Frazemy z biblijnymi nazwami osobowymi w gwarach polskich*, Kraków.
- PRZYMUSZAŁA L., 2011, *Stan badań nad polską frazeologią gwarową*, „Studia Slavica” XV, s. 219–226.
- PRZYMUSZAŁA L., 2014, *O postulatach gwarowego słownika frazeologicznego w układzie semantycznym*, „Prace Filologiczne” LXV, s. 325–335.
- RAK M., 2006, *Frazeologia gwarowa w ujęciu leksykograficznym – problemy i postulaty*, „Język Polski” LXXXVI, s. 11–19.
- RAK M., 2007a, *Frazeologia gwar Podtatrza w kontekście frazeologii słowackiej*, „LingVaria” II, nr 1 (3), s. 103–113.
- RAK M., 2007b, *Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza (na tle porównawczym)*, Kraków.
- RAK M., 2008, *O motywacji frazeologizmów gwarowych (na materiale z gwar podhalańskiej i świętokrzyskiej)*, [w:] Z. Cygał-Krupa (red.), *Współczesna polszczyzna. Stan, perspektywy, zagrożenia*, Kraków – Tarnów, s. 257–264.
- RAK M., 2009, *Regionalizmy frazeologiczne – nowe ujęcie zagadnienia*, [w:] B. Dunaj, M. Rak (red.), *Polszczyzna mówiona ogólna i regionalna. Materiały ogólnopolskiej konferencji naukowej, Kraków, 25–26 września 2008 r.*, „Biblioteka LingVariów”, t. 5, Kraków, s. 159–168.
- SFWP: S. Bąba, J. Liberek, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa 2001.
- SFGD: M. Rak, *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich*, Kraków 2005.
- SFŚL: L. Przymuszała, *Słownik frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich*, Opole 2013.
- SGP: *Słownik gwar polskich, Źródła i t. I*, red. M. Karaś, J. Reichan, t. II–V, red. J. Reichan, S. Urbańczyk, t. VI, red. J. Okoniowa, J. Reichan, t. VII–IX, red. J. Okoniowa, J. Reichan, B. Grabka, od z. 29, red. B. Grabka, R. Kucharzyk, J. Okoniowa, J. Reichan, z. 1, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, od z. 2 Łódź, t. III, Wrocław – Warszawa – Kraków, od t. IV – Kraków, 1977–.
- SJPD: W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1958–1969 (<http://www.sjpd.pwn.pl/>).
- SKARŁ: Karłowicz J., 1900–1911, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI, Kraków (t. IV–VI J. Karłowicz i J. Łoś).
- SWJP: B. Dunaj (red.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1996.
- TREDER J., 1982, *Z idiomatyki frazeologicznej Kaszub i Śląska Cieszyńskiego*, „Z Problemów Frazeologii Polskiej i Słowiańskiej” I, s. 125–133.
- TREDER J., 1985, *O wiarygodności gwarowych materiałów frazeologicznych w ogólnych ich zbiorach*, „Z Problemów Frazeologii Polskiej i Słowiańskiej” III, s. 113–128.

- TREDER J., 1991, *Nowa dziedzina badawcza: frazeologia gwarowa*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu. Językoznawstwo” XIII, s. 501–506.
- TYRPA A., 2005, *Frazeologia somatyczna. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała w gwarach polskich*, „Prace Językoznawcze”, nr 8, Łask [wyd. II pozycji Krawczyk-Tyrpa 1987].
- TYRPA A., 2016, *Co wiemy o frazeologii gwarowej w 2015 roku?*, [w:] M. Rak, K. Sikora (red.), *Słowiańska frazeologia gwarowa*, „Biblioteka LingVariów”, t. 23, Kraków, s. 13–30.
- TYRPA A., RAK M., 2010, *Onomazjologiczne ujęcie frazematyki gwarowej*, [w:] B. Czopek-Kopciuch, P. Żmigrodzki (red.), *Język polski – wczoraj, dziś, jutro...*, Kraków, s. 351–358.
- TYRPA A., RAK M., 2015, *Założenia słownikowego opisu frazematyki gwarowej*, „Problemy Frazeologii Europejskiej” X, s. 9–25.
- ТЫРПА А., РАК М., w druku, *Польская диалектная фраземика в ономаσιологическом представлении*, [w:] И. Бакланова (red.), *Славянская диалектная лексикография*, Санкт-Петербург.

